

ETO: 81'373.231

Kovács Rác Eleonóra

KÖZNEVESÜLŐ TULAJDONNEVEK

Proper Names Turning into Common Names

Takács Judit: *Keresztnevek jelentésváltozása*. Nyelvtudományi Intézet, Debrecen, 2008

1. Takács Judit *Keresztnevek jelentésváltozása* c. könyve doktori értekezésének tényanyagából ad ízelítőt az olvasó számára. A magyar nyelvben köznevesülő tulajdonnevek vizsgálatát tűzi ki célul. A köznevesülés jelen műben a konnotatív jelentésváltozás aspektusából nyer megvilágítást, tehát mindazon asszociációk, vélemények, képzetek szerint, amelyek előidézik azt. A szerző véleménye szerint leggyakrabban olyan tulajdonnevek válnak köznévvé, ill. közszóvá az élőbeszédben, melyeket gyakran használunk, s ezért asszociációk, hangulatok tömkelege kapcsolódik hozzájuk.

Takács Judit a történelmi Magyarország névanyagát vizsgálja, s bár nem köthető a tulajdonnevek köznevesülése bizonyos nyelvvrétegekhez, ám a szerző azt a megállapítást vonja le, hogy leginkább a szleng, a diáknyelv és a nyelvjárás tartalmaz köznevesülő tulajdonneveket.

E kötet tartalmazza a doktori értekezés névtárának bizonyos részét, mely az *Új magyar tájszótár* első három kötetének kb. 7000 köznevesült keresztnévét dolgozta fel.

A kutatások a névtant interdiszciplináris rangra emelték. A különböző tulajdonnévtípusok szerint a névtan maga is számos ágra bomlik. Takács Judit úgy véli, a névtan széles körű névanyaga ellenére sem tudja a tulajdonnevet definiálni, mivel általános, minden típust felölelő meghatározást nem tud adni. A meghatározás ugyanis nem csupán nyelvészeti probléma, mivel nyelven kívüli logikai, pszichológiai, filozófiai, szociológiai aspektusokat egyaránt érint.

A tulajdonnév meghatározására irányuló próbálkozások aszerint alakulnak, hogy különbséget tesznek a tulajdonnevek és a köznevek között, s figyelik azok jelentésváltozását.

A szerző három célirány mentén építi fel munkáját: áttekinti a tulajdonnév jelentéséről szóló nézeteket, s ezzel egy időben a tulajdonnevek köznevesülését is. Ezután általános modellt dolgoz ki a köznevesülő tulajdonnevek minden

nyelvre és típusára vonatkozóan. Mindeközben figyelembe veszi a köznevesülés folyamatát befolyásoló tényezőket és általános jellemzőket. Ez utóbbiakat 28 férfi- és női néven szemlélteti. A köznevesült tulajdonneveket a források helyesírása alapján rögzíti még akkor is, ha pl. a tulajdonnévi eredetű igéket nagy kezdőbetűvel jelölik a források. A modell a finn és az észti nyelvből merített példaanyaggal történő összehasonlítás alapján épül fel.

2. A könyv alapját a tulajdonnév jellemzőinek különböző aspektusokból történő meghatározása képezi, mely a középkortól egészen napjainkig áttekinti, bemutatja a tulajdonnevek és köznevek elhatárolását. A közöttük lévő különbségek a tulajdonnevek jelentésének irányába tolódnak el, a szintaktikai jellemzők igencsak háttérbe szorulnak. A kilencvenes éveket követően a nyelvészeti megközelítés mellett nyelven kívüli szociokulturális és társadalmi tényezőket is figyelembe vesznek, azaz a használat társadalmi és pszichológiai aspektusait egyaránt bevonják a tulajdonnév-kutatás módszertanába. Mindez összhangban van a nyelvészetben bekövetkezett paradigmaváltással, azzal tudniillik, ami a generatív grammatika és a szociolingvisztika vonatkozásban is megtörtént. Az előbbi – mint ismeretes – az ideális anyanyelvi beszélő nyelvi kompetenciáját, azaz a beszélő számára rendelkezésre álló nyelvelemkészletet és ezek kapcsolódási szabályait, az utóbbi pedig magát az aktuális nyelvhasználatot térképezi fel. További fontos kitétele az iskolai oktatás számára a tulajdonnevek szófaji kategóriájának tárgyalása. Erről a későbbiekben lesz szó.

A tulajdonnevek meghatározásakor a szerző abból indul ki, hogy a nyelvtudomány nyelvi univerzáléknak tekinti őket, mivel minden nyelvben előfordulnak. Kialakulásukat sokan a nyelvi gazdaságosság logikájával magyarázzák, mivel nyelvi szempontból sokkal gazdaságosabb valamit megnevezni, mint körülírni. Takács Judit a továbbiakban két szempont alapján tárgyalja a tulajdonnevek meghatározását: aszerint, hogy mit jelent a tulajdonnév, és aszerint, hogy formálisan hogyan jelentkezik a tulajdonnév.

A tulajdonnév és a közszó közötti különbségek szemléltetésére számos szemponttal megismerkedhetünk. A tulajdonnevek definiálását e dichotómia mentén végzi a szakirodalom. A tulajdonnevek és közsavak szembenállását egészen a középkori filozófiáig vezeti vissza a szerző, amikor is szembeállították egymással az ún. abszolút és relatív neveket. Az előbbiek jelölték a tulajdonneveket, mivel jelentésükön kívül nem rendelkeztek mellékjelentéssel. Ezt az álláspontot képviselte a későbbiekben Gombocz Zoltán *Jelentéstanában*, nevezetesen, hogy a neveknek nincs jelentésük (az óvónevek és a totemisztikus nevek kivételével). Ezek a meglátások a tulajdonnevek jelentésének irányában változtak. Mindezt azzal magyarázták, hogy a dolgokhoz kapcsolódó képzetek és a dolgok jelentése szoros kapcsolatban áll egymással. Csakhogy egy jelentéshez több képzet is kapcsolódhat. A Gombocz-féle elmélet ellenében Martinkó András azt állítja, hogy mivel ezek is nyelvi jelek, ezért van jelentésük is. Csakhogy ez a jelentés

az emberi tapasztalatok összességéeként egyedi dologra vonatkozik meghatározott térben és időben. Ezzel szemben a köznévk általános, eltérő időben és térben megjelenő hasonló tárgyakra, jelenségekre vonatkoztatható. A laikusok úgy vélik, hogy a tulajdonnévk nem jelent semmit, csupán valaminek a neve, egyetlen dolgot jelöl, miközben a jelentés közvetlenül kapcsolódik a dologhoz. A tulajdonnévknél a tudati kép és a jelentés szinte egybeesik, legalábbis lényeges vonásaikban. Balázs János a tulajdonnevek jelentésében is felfed általánosító jelentéselemet, mivel úgy véli, hogy a tulajdonnévk amellet, hogy egyedjelölő, csoportjelölő is egyben. A Napóleon megnevezés pl. embert is jelöl. Tulajdonnevet csakis köznévk csoport egyedének adhatunk. Ezen időszakot Károly Sándor *Általános és magyar jelentéstan* c. munkája zárja, melyben a köznévk és a tulajdonnévk elkülönítésében fontos szerepet tulajdonít annak, hogy a történeti névadási rendszerbe hogyan illeszkedik a tulajdonnévk.

A következő szakasz a tulajdonnévk-kutatásban J. Soltész Katalin *A tulajdonnévk funkciója és jelentése* c. kötete, mely a tulajdonnevek jelentésszerkezetét a következő elemekből vezeti le: önkényesség és motiváltság, információtartalom, denotáció, konnotáció és etimológiai jelentés. A tulajdonnevek önkényes hangsorok ugyan, de ezt az önkényességet nagymértékben befolyásolja a névdivat és az egyéni ízlés is. A tulajdonnévk a következő információkat közvetíti: személynévk esetén az egyén nemét és nemzetiségét (Kovács András), családi állapotát és életkorát (özv. Kovács Andrásné, Andriska). A tulajdonnévk denotátuma a jelölt dolog, amelyre vonatkozik. A tulajdonnevek etimológiai jelentése kapcsán azokban az esetekben tárhatjuk fel biztonsággal a névk etimológiáját, melyeknél közszoói jelentéssel is találkozunk (pl. Lánchíd, Fekete-tenger). A tulajdonnevek másik csoportjánál, a jelneveknél a közszoói alap elhomályosult (János). A tulajdonnévk konnotációja azokat az asszociációkat, emlékeket, véleményeket jelöli, melyeket a névk felidéz bennünk. J. Soltész Katalin kiemeli, hogy a tulajdonnévkhez kapcsolódó állandósuló asszociációk nagy valószínűséggel kihatnak a tulajdonnevek köznevesülésére.

Kiefer Ferenc a tulajdonnevek jelentése kapcsán a tulajdonnevek kontextuális jelentésére hívja fel a figyelmet. Mind a mondattani helyzetből, mind pedig formai tulajdonságok révén jelentéstani következtetéseket von le. Mivel a tulajdonnévk esetenként több szóból is állhat, ezért Hajdú Mihály külön kategóriaként képzeli el a tulajdonnevet és a főnevet, ez utóbbira a mondatelem megnevezést ajánlja. Véleménye szerint a pszicholingvisztika feladata lenne a tulajdonnévk és a közszoó elhatárolása, miközben ezen tudománynak vizsgálnia kell a gondolatközlés és az azonosítás közötti különbségeket.

A tulajdonnévk meghatározására tett kísérlet következtében Hajdú Mihály és Hegedűs Attila a tulajdonnévk felismeréséhez szükséges előismeretek, többlettudás fontosságát hangsúlyozza. A többlettudás szociális, kulturális információkból ered. Előismereteink révén eldönthetjük, hogy köznévkvel vagy tulajdon-

névvel állunk-e szemben. Hegedűs választ ad a tulajdonnevek írásban és szóban történő felismerésére is. Eszerint írásban a nagy kezdőbetű és a befogadó előismerete, beszédben pedig ez utóbbi segíti a felismerést. Az is megtörténhet azonban, hogy a közszó tulajdonnévvé válik a beszédben. Ilyenkor az erőteljes szóhangsúly, a szünet vagy pedig az elhagyott névelő segíti a tulajdonnév felismerését.

Tolcsvai Gábor szerint a tulajdonneveket az azokat használó közösség, a szociális háttér határozza meg. Az a kérdés számára, hogy mekkora közösség szükséges ahhoz, hogy a tulajdonnév a már említett előismeretek alapján felismerhető legyen.

Hajdú Mihály végül Bloomfield megállapításából kiindulva fontosnak tartja mind az egyén, mind pedig a közösség szándékát, akaratát a tulajdonnévvé válásban. Lélektani, társadalmi és nyelvészeti szempontokat egyaránt figyelembe vesz a tulajdonnév definiálásakor: „Tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója (s ez lehet több személy, grémium is) egy valami (objektum: személy, hely, állat, tárgy, dolog, fogalom stb.) vagy egy összetartozó csoport (emberek, állatok, földrajzi helyek, tárgyak, dolgok, fogalmak stb.) azonosítására hoz létre, s azt általában kisebb-nagyobb közösség elfogadja, használja, a nyelvtudomány pedig a közszóaktól való megkülönböztetését (a magyarban nagybetűs helyesírását) elhatározza (58)” (idézi Takács 2007. 17.).

3. A tulajdonnevek közszóvá válása úgyszintén fontos hozadéka a kezünk ügyében lévő könyvnek. A szerző joggal hívja fel a figyelmet a szakirodalomban szereplő téves megállapításokra, melyekben összerosódnak azon köznevek, melyek a magyarban köznevesültek, valamint a már az idegen nyelvekben köznevesült keresztnevek, melyek köznévként kerültek át a magyarba. Az előbbire a kaján, a tamáskodik hozható fel példaként, az utóbbira pedig a szendvics, fukar, makadám idegen eredetű családnevek szolgálnak példaként. A kötet a továbbiakban említést tesz J. Soltész Katalin, Kálmán Béla, Hajdú Mihály, Tolnai Vilmos, Gombocz Zoltán, Sebestyén Árpád, Matijevics Lajos, Fabó Kinga és Hegedűs Attila nézeteiről a tulajdonnevek köznevesülésével kapcsolatban. Vajdasági vonatkozásban igen fontos Matijevics Lajos említése, aki a vajdasági magyar diáknyelvben folytatott vizsgálódásai folyamán rámutatott a játszi szóalakítással keletkező, a tulajdonnevekkel hangalakilag egybeeső köznevesülésekre: a marika 'magyar nyelv', matyi 'matematika' alakok egyaránt hangalaki hasonlóságot tükröznek.

4. A kötet felhívja az olvasó figyelmét a vidékünkön is szép számban köznevesülő tulajdonnevek számbavételére. Érdekes kutatómunka kerekedhetne pl. a szerb és más idegen nyelvekből a magyarba került tulajdonnévi eredetű köznevesült alakok áttekintésével.

További fontos hozadéka a könyvnek a szakirodalomnak az egyes nézetekkel összhangban történő pontos ismertetése. Rámutat továbbá a különböző

szervezőktől származó tételek közös és eltérő megállapításaira, valamint az egyes nézetek irányvonalának eredetére és esetleges folytatására.

A közszóvá válás jelentéstani hátterét tanulmányozva új fogalommal ismerkedhettünk meg. A névkompetencia fogalom olyan tulajdonnevek előismeretek alapján történő felismerését jelöli, melyek meghatározott szemantikai és szintaktikai környezetben jelennek meg. Egy nyelvi csoport névkompetenciája segítségével dönti el, hogy egy adott nyelvi elem tulajdonnév-e vagy pedig köznév.

A közszóvá válás jelentéstani hátterének bemutatása során a szituáció és a kontextus kapcsán újabb fontos információra bukkanunk. Takács Judit felhívja a figyelmet a kommunikáció és a köznevesülés szoros kapcsolatára, arra tudniillik, hogy „minél gyakrabban, változatosabb beszédkörnyezetben (és szituációban) szerepel a név, annál hamarabb, annál nyilvánvalóbban következhet be a változás, a köznévvé válás” (i. m. 29.). Takács Judit kiemeli, hogy a köznevesülő tulajdonnevek nagy része a nyelv leginkább változó rétegeiből (szleng, diáknyelv, nyelvjárás) kerül a nyelvhasználatba.

A köznevesülés általános jellemzőit példákkal alátámasztva szemlélteti a kötet. Személynevek, helynevek, állatnevek, intézménynevek, tárgyak tulajdonnevei, művészi alkotások, márkanamek, időpont és eseménynevek közszóvá válását kísérhetjük nyomon előfordulási gyakoriságuk szerint. Ezt követően annak alapján ismerkedhettünk meg a köznevesülő tulajdonnevekkel, hogy milyen jelentésűek lesznek. Ilyen értelemben a változás a keresztnevek vonatkozásában a leggyakoribb, de más tulajdonnevek is köznevesülnek.

A köznevesülés folyamata élőnyelvi jelenség, amelyben hangsúlyos szerepet kap a konnotáció, és minél gyakrabban használjuk a tulajdonnevet, minél több asszociáció fűződik hozzá, annál nagyobb a valószínűsége a köznévvé válásnak.

A köznevesülő keresztnevek táblázat formájában szerepelnek a kötetben, s ami nagyon érdekes és új információ a számunkra; a férfi- és női nevek közül a férfinevek köznevesülnek nagyobb számban a magyarban. Láthatjuk továbbá, hogy a becézett nevek úgyszintén nagyobb számban köznevesülnek, mint az alapnevek. A köznévvé vált férfineveknek nagyobb számú köznévi alakváltozata alakul ki.

A köznevesülést befolyásoló nyelvhasználati tényezőkkel, a köznevesült alakok szerkezetével is megismerkedhettünk, majd pedig 12 jelentéstípust ismerünk meg a köznevesülés eredményeképpen.